

Eyüp'te Kurtarılması Gereken Bir Yapı: Balçık Tekkesi

A Structure that Needs to Be Saved in Eyüp: Balchik Tekke

Ahmet Vefa Çobanoğlu*

Öz

Balçık Tekkesi İstanbul, Eyüp semtinde Fatih devrinde eğitim yapısı olarak inşa edilmiş olan Darülhadis binasının yerinde kurulmuştur. 16. yüzyılın sonlarına doğru tesis edilen yapı zaman içerisinde birkaç defa yenilenerek varlığını 20. yüzyılın başına kadar sürdürmüştür. 1925 yılında terk edilen yapı, 1939 yılında geçirdiği bir yangınla harap olmuş ve büyük oranda ortadan kalkmıştır. Kuruluşundan itibaren sırasıyla Halveti/Sünbülî, Halveti/Uşşakî ve Sa'dî tekkesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde ulaşan türbede lahit şeklinde ele alınmış üç adedi taş sandukalı olmak üzere biri sade, dört kabir vardır. Bu kabirlerde tespit edilen şahidelerde yazılı olan kitabeler Arapçadır. Bunlar Derviş Muhammed, Aîşe Sultan (1584), Hasan oğlu Mustafa Bey (1606), Ahmed oğlu Mehmed Bey (1609), Mehmed Bey (1623)'e aittir. Ayrıca kaynaklar bu türbede ve hazirede Tarihçi Şemdânîzâde Süleymân Efendi ile tekkenin ilk sekiz şeyhin kabirlerinin de olduğunu belirtmektedir. Kâgir ve ahşap yapılardan oluşan tekkede Mescid-tevhidhane ve türbe mekânları kâgir duvarlıdır. Almaşık örgülü duvarlarda bir sıra kesme küfeki taşı ile iki sıra tuğla kullanılmıştır. Yapının dıştan kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Doğu ve kuzey yönünde köşeye yakın konumda kesme taş söveli, yuvarlak kemerli açıklıklı ve demir şebekeli pencereler türbe yapısına aittir. Türbenin batı yanında ve türbeye bitişik konumda kareye yakın planda ele alınmış olan mescid-tevhidhane mekânının kible duvarı günümüzde yıkılmıştır. Bu çalışmada Balçık Tekkesi'nin tarihi süreçteki değişimi ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Mimarisi, Balçık Tekkesi, Eyüp, Tekke

Abstract

Balchik Tekke was established on the site of the Darülhadis building, which was built as an educational structure in the Fatih era in the Eyüp district of Istanbul. The structure, which was established towards the end of the 16th century, has been renovated several times over time and has been in existence since the 20th century. Abandoned in 1925, the structure was destroyed by a fire in 1939 and has largely disappeared. Since its foundation, it has been used as a Halveti/Sunbuli, Halveti/Ushshaki and Sa'dî Tekke, respectively. In the tomb that has reached today, there are four simple graves, one of which has three stone chests, which are considered sarcophagi. The inscriptions of the witnesses identified in these graves are in Arabic. These belong to Dervish Muhammad, Aisha Sultan (1584), Mustafa Bey, the son of Hasan (1606), Mehmed Bey, the son of Ahmed (1609), and Mehmed Bey (1623). In addition, sources state that there are also the graves of Historian Şemdanzade Süleyman Efendi and the first eight sheikhs of the tekke in this tomb and cemetery. The mosque-tawhidhane and tomb spaces in the tekke, which consist of masonry and wooden structures, have masonry walls. A row of cut mould stones and two rows of bricks were used on the alternating braided walls. It is understood that the structure is covered with a wooden roof covered with tiles from the outside. The windows with cut stone cornices, round-arched openings and iron railings located near the corner in the east and

* **Sorumlu Yazar:** Ahmet Vefa Çobanoğlu (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: avefacob@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9696-2647

Atf: Cobanoglu, Ahmet Vefa. "Eyüp'te Kurtarılması Gereken Bir Yapı: Balçık Tekkesi." *Art-Sanat*, 18(2022): 113–144. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.18.1138646>

north directions belong to the tomb. The Qibla wall of the masjid-tawhidhane site, which was covered in a square plan on the western side of the tomb and adjacent to the tomb, has been demolished today. This study focuses on the changes of the Balchik Tekke throughout the history and its current situation.

Keywords

Ottoman Architecture, Balchik Tekke, Eyüp, Tekke

Extended Summary

In 1453, during the siege of the city, the Conqueror's teacher, one of the Bayrami sheikhs Akshemseddin, discovered the location of the tomb of an important name known as Ayyub al-Ansari, a companion in the region. This important name has become a symbol of the rapidly developing Muslim city. In a short time, the Eyüp Sultan Complex consisting of the mausoleum, mosque, madrasa and bath buildings was built around the tomb. The most impressive examples of Ottoman mausoleums and tombs have been made in the region, which has continued to increase in importance over time. Thus, one of the largest cemetery areas of the city was formed here.

Then in the 16th century, the Zal Mahmud Pasha Complex was built by Mimar Sinan. During the time of Sultan Ahmed I, the Eyüp Sultan Tomb was fundamentally overhauled, and additional spaces and buildings with different functions were added according to the need. During the reign of Sultan Selim III, a complex based in imaret was built for his mother Mihrişah Sultan. Selim's sister Shah Sultan also built a small complex in his name. In addition, in the Eyüp Sultan Complex, which forms the core of the Selim district and is considered as the centre of attraction, Sultan Selim III had the mosque rebuilt in a new style with a portico courtyard and arranged its surroundings accordingly.

The traces of the changing structure of the Ottoman world in the 19th century can be easily traced in the region. The Rami Barracks, built on the ridges behind the settlement, and large industrial structures such as Feshane and Iplikhane, which are located on the coast, have also rapidly changed the social topography of the region.

The district has always been important in terms of Ottoman ceremonies. When the Sultans ascended the throne, a visit was made to the Eyüp Sultan Tomb located here and a sword-laying ceremony was held. The Sultans usually came to the ceremony by the sea and returned to the palace by making some visits by land.

It is known that a large number of tekkes were established in Eyüp District during the historical process. Although some of them exist today, some of them have either completely disappeared or have partially survived to the present day with their balconies. Among thirty eight lodges present known two of them were established in the 15th century, thirteen of them were in the 16th century, three of them were in the 17th century, thirteen of them were in the 18th century and seven of them were established in the 19th century.

One of the educational buildings built in the region during the Era of Fatih is the Darülhadis building, which was once present on the site of the Balchik Tekke. Later, the establishment of the tekke here took place in 1000 Hijri (1591). At the site of the Balchik Tekke, there was a Balchik Pier, where mud used to be collected and distributed from the mouths of streams that used to flow into the estuary was collected and distributed. It is understood that the name of the tekke also comes from here.

After the establishment of the tekke, Sheikh Mahmud Sunbuli Efendi, from the Sunbuli branch of the Halvetilik, took over. Later, Sheikh Mahmud-u Sani and his son Abdullah Efendi and his sons Sheikh Abdulgani Efendi, Sheikh Abdurrahman Efendi and Sheikh Salim Efendi respectively assumed this position. Later, Sheikh Mehmed Sadik Efendi, who belonged to the Ushshaki branch of the Halvetilik, served, and when he fell ill, he transferred the tekke to Sa'di Sheikh Mehmed Emin Efendi along with his trusteeship. Later, first, his son Sheikh Mehmed Ziya Efendi, then Ziya Efendi's brother Sheikh Mahmud Efendi and his son Sheikh Halid Efendi served in the tekke depending on the Sa'di sect. The tekke, which underwent various repairs over time, was mainly renovated and had been rebuilt by Sultan Mahmud II in 1251/ 1835.

The inscription that was known to have been placed on the main gate of the tekke was found intact in the old photographs, while it has been fragmented and some parts of it have been destroyed today.

The department of the tekke, which is used as a selamlık (the men's quarters in a Turkish house or palace), was rebuilt from new ones towards the end of the 19th century. After the closure of the tekke and lodges in 1925, the tekke was abandoned and the wooden units in and around the masjid tawhidhane were partially destroyed by a fire in 1939. In the following years, the remaining wooden parts completely disappeared.

Today, there are four simple graves, one of which is three stone chests, which are considered sarcophagi in the tomb section of the tekke. The inscriptions on the tomb stones found on the head and foot stones in these graves are in Arabic. These belong to Dervish Muhammad, Aisha Sultan (1584), Mustafa Bey, the son of Hasan (1606), Mehmed Bey, the son of Ahmed (1609), and Mehmed Bey (1623). In addition, sources state that the graves of Historian Şemdanizade Suleyman Efendi and the first eight sheikhs were also here in this tomb and the cemetery.

The mosque-tawhidhane and the tomb are gathered in a common structure in a tekke consisting of masonry and wooden structures. The places of Masjid-tawhidhane and mausoleums with stone walls. A row of cut mould stones and two rows of bricks were used on the alternating braided walls. It is understood that the structure is covered with a wooden roof covered with tiles from the outside. The windows with cut

stone cornices and round-arched openings and iron railings, located near the corner in the east and north directions, belong to the tomb structure. The Qibla wall of the masjid-tawhidhane place, which was considered in a square plan on the western side of the tomb and adjacent to the tomb, was destroyed.

Giriş

Osmanlı döneminde Eyüp semti bugün üzerleri kapanmış olan Eyüp Sultan ve İplikhane isimli iki küçük derenin Haliç'e ulaştığı saha ile etrafındaki yamaç ve tepelerde gelişmiştir. Bizans döneminde büyük bir manastırın var olduğu bilinen bölgede bir yerleşim söz konusu değildi. Manastırın ilk kuruluşu 5. yüzyıla kadar indirilmektedir. Bu dinî tesis Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'a adanmıştı. Kilikyalı ya da Suriyeli olan bu azizler hekimdi ve karşılıksız hizmet verdikleri için Anargiri/Anargiros (gümüşsüz) şeklinde anılırlardı. Bu manastırın adı bölgenin Kosmidion şeklinde isimlendirilmesine sebep olmuştur. Bizans başkentini kuşatan büyük ordular kente giremeyince surların dışındaki bu yapıları tahrip etmiştir. Bu tesis 6. yüzyılda ve 11. yüzyılda büyük onarımlar ve yenilemelerle varlığını devam ettirmiştir¹. Bizans kaynaklarında surların dışında Haliç kıyısında fazla yüksek olmayan bir tepe üzerinde kurulduğu anlatılan manastır muhtemelen bugünkü Zal Mahmud Paşa Camii'nin arkasındaki tepe üzerinde yer almaktaydı. Eyüp çevresinde Bizans dönemine ait tespit edilebilen tek kalıntı da bu tepe üzerindedir. Osmanlı döneminde tepenin üzerine bir saray veya konak inşa edilmiş, ahşap olan bu yapı 17. yüzyılda Sadrazam Amucazâde Hüseyin Paşa tarafından kullanılmıştır². Bahsi geçen arazisi hâlâ Köprülü ailesinin vakıf arazisi olarak tapuda kayıtlıdır.

Kosmas Damianos Manastırı, bu azizlerin kültü açısından önemli bir merkez olmakla birlikte bölgenin Osmanlı dönemindeki durumu ile kıyaslanması mümkün değildir. Bizans döneminde bazı hükümdarlar manastıra özel önem verip yenilenmesine yardım etmiştir. Hatta IV. Mihail tahtan çekilip manastıra kapanmış ve o gece manastırda ölmüştür. Eski imparator bir hükümdar gibi değil de bir keşiş gibi basit bir mezara gömülmüştür. Manastır önemli bir yapı olmakla birlikte kaynaklar bölgeye yönelik özel bir ziyaret kültüründen bahsetmemektedir³.

1453 yılında kentin son kuşatmasında bölge önem kazanmıştır. Fatih'in hocası Bayramî şeyhlerinden Akşemseddin kuşatmanın sonuna doğru bölgede Eyyûb el Ensarî olarak bilinen Arapların İstanbul kuşatmalarına katılmış önemli bir sahabenin kabrinin yerini keşfetmiştir. Peygamberin savaşlarda sancağını taşıyan, Medine'ye hicretinde onu evinde misafir eden bu önemli şahsiyet hızla gelişen Müslüman kentinin bir simgesi hâline gelmiştir. Kısa süre sonra bir keramet ile yeri belirlenen mezar çevre-

1 Raymond Janin, *La Geographie Ecclesiastique De l'empire Byzantin, Première Partie Le Siege De Constantinople Et Le Patriarcat Ecumenique*, Tome III, (Paris: Publications De L'institut Français D'etudes Byzantines, 1953), 284-289. Ayrıca seri hâlde yapılan Eyüp Sempozyumları'nda Kosmidion ve Eyüp Semti'nin Bizans devri ile ilgili hazırlanan bildirilerde genelde benzer veriler tekrar edilmiş ve bazı veriler farklı değerlendirildiği için bunlar kaynakçada kullanılmamıştır.

2 Selim Hilmi Özkan, *Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa (1644-1702)* (Vezirköprü: Vatandaş Matbaacılık, 2010), 288, 312.

3 Cyril Mango, "On The Cult of Saints Cosmas and Damian at Constantinople", *Mouseio Benaki Thymiamata ste Menemen tes Laskarina Bouras* (Atina: Publisher Benaki Museum, 1994), 189-191; Haluk Çetinkaya, "The Kosmidion of Constantinople", *Life is Short, Art Long, The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, Ed. Brigitte Pitarakis ve Gülru Tanman (İstanbul: Istanbul Research Institute, 2018), 127-138.

sine külliye inşa edilmiştir⁴. Zaman içinde önemi artan bölgede Osmanlı türbeleri ve kabirlerinin en etkileyici örnekleri de oluşmuştur⁵. Devlet ve din adamlarının çoğu servetleri ve beğenileri ölçüsünde türbeler veya gösterişli kabirler inşa ettirmiştir. Böylece kentin en büyük mezarlık alanlarından biri de burada gelişmiştir (G. 1, G. 2).

616. Kent planından M paftası Eyüp Bölgesi. Öl: 1:5000. Mezarlık bölgesi ile birlikte 1458 civarı inşa edilen, yıkılmasından sonra 1798-1800 yılları arasında yeniden yapılan Eyüp Camii.

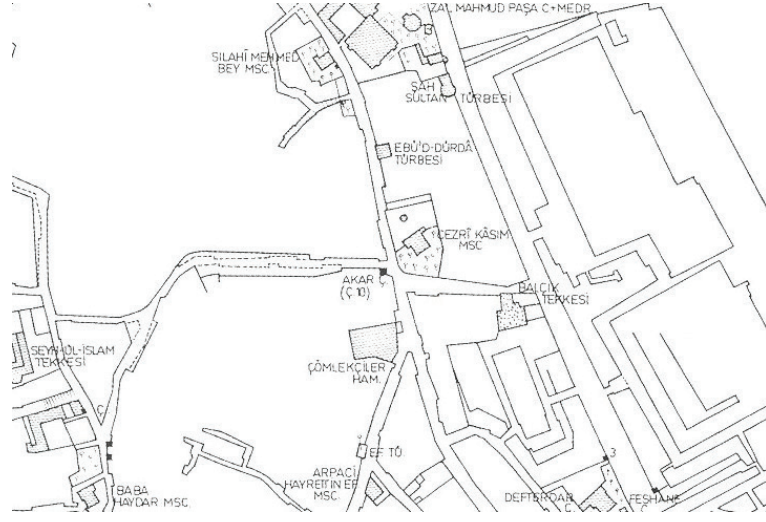

Eyüp semtinin büyük türbelerini gösteren planı (1:5000)

1. Ebu Eyyub el-Ensari	(İnşa 1453)
2. Mustafa Ağa	ö. 1456/860 H
3. Hoca Sinan Paşa	ö. 1495/900 H
4. Hançerli Sultan	
5. Palak Mustafa Paşa	ö. 1533/940 H
6. Şeyh Abdurrahman Efendi	ö. 1537/944 H
7. Ayaz Mehmed Paşa	ö. 1539/946 H
8. Semiz Ali Paşa	ö. 1565/972 H
9. Mehmed Pertev Paşa	ö. 1572/980 H
10. Mehmed Ebussuud Efendi	ö. 1574/982 H
11. Sokollu Mehmed Paşa	ö. 1579/987 H
12. Lala Mustafa Paşa	ö. 1580/987 H
13. Zal Mahmud Paşa	ö. 1580/988 H
14. Feridun Ahmed Paşa	ö. 1583/991 H
15. Cafer Paşa	ö. 1586/995 H
16. Mirmiran Mehmed Ağa	ö. 1589/997 H
17. Abdülkadir Şeyhi Efendi	ö. 1594/1002 H
18. Ferhat Paşa	ö. 1595/1004 H
19. Sıyavuş Paşa	ö. 1601/1011 H
20. Lala Mehmed Paşa	ö. 1606/1015 H
21. Sokollu İbrahim Paşa	ö. 1621/1031 H
22. Abdurrahman Ağa	yak. 1648
23. Şair Fitnat Zübeyde Hanım	18. yüzyıl
Mihrişah Sultan Türbesi	(İnşa 1792-96/1207-10 H)
Sahsultan Türbesi	(İnşa 19. yüzyıl)
Ebu'd-Derdâ Türbesi	(Onarım 1835/1251 H)
Koca Hüsnü Mehmed Paşa	ö. 1854/1271 H
Mehmed Ali Paşa	ö. 1869/1285 H
Omer Paşa	ö. 1871/1288 H
Üryanizâde Ahmed Es'ad Ef.	ö. 1889/1306 H
Adile Sultan	ö. 1899/1316 H
Kapitan Hasan Hüsnü Paşa	ö. 1903/
Sultan Mehmed V. Reşad	ö. 1918-1336 H

G. 1: Müller-Wiener tarafından hazırlanan Eyüp Haritası'nda Balçık Tekkesi ve çevresinin görünümü. (Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 508).

- 4 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, c. III (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayını, 1973), 348-356; Aptullah Kuran, "Eyüp Külliyesi", *Eyüp: Dün/Bugün Sempozyumu 11-12 Aralık 1993*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994) 129-135; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), 70-88, 436-447; Baha Tanman, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994) 237-243.
- 5 Bölgede inşa ettirilen türbeler için bk. Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

G. 2: Müller-Wiener'in Eyüp Haritası'ndan detay Balçık Tekkesi (Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, 508).

Bölgedeki medrese gibi eğitim yapılarının sayısı çok değildir. Fatih tarafından yaptırılan Eyüp Sultan Külliyesi'nin medresesi sonrasında bölgede inşa edilen en eski ve önemli eğitim yapılardan biri de Balçık Tekkesi yerinde vaktiyle mevcut olan Darülhadis binasıdır. Hicri 863 (Miladi 1458–1459) yılında inşa edilmiş olan Darülhadis İstanbul kentindeki en eski eğitim tesislerinden biri olmuştur. Daha sonra burada tekkenin tesis edilmesi Hicri 1000 (Miladi 1591) yılında gerçekleşmiştir. İstanbul'u kültürel hatta siyasi yönden etkileyen birçok hareket Eyüp tekkelerinde gelişmiştir.

16. yüzyılın ikinci yarısında Zal Mahmud Paşa, Eyüp Sultan Külliyesi ile şehir surları arasında kendi külliyesini Mimar Sinan'a inşa ettirmiştir. Cami, türbe, iki medrese ve çeşmelerden oluşan külliye Eyüp Sultan semtini şehre bağlayan ana yol güzergâhı üzerindedir.

Önemi artarak devam eden yerleşimde 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ve 18. yüzyılın son çeyreğinde önemli imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. Sultan I. Ahmed zamanında Eyüp Sultan Türbesi esaslı bir şekilde elden geçirilmiş ve süslenmiş, artan ziyaretçilerinin bir düzen içinde bu görevlerini yapabilmeleri için ek mekânlar ve ihtiyaca göre farklı fonksiyonlarda binalar eklenmiştir. Özellikle Sultan III. Selim zamanında önce Haliç kıyısında bulunan eski bir saray arazisinde annesi Mihrişah Sultan için bir külliye inşa ettirilmiştir (1795). İmaret merkezli bu külliye de ayrıca türbe, sıbyan mektebi, çeşme ve sebül gibi anıtlara da yer verilmiştir. III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan Külliyesi (1800) ise Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin kible yönünden bitişiğinde inşa edilmiş, türbe, sebül, çeşme, sıbyan mektebi ve zamanla gelişen hazireden oluşmuştur. Bu külliye de Eyüp ile Sur içi arasındaki eski yol hattı üzerinde tesis edilmiştir. Aynı

yılda Sultan III. Selim semtin çekirdeğini oluşturan ve çekim merkezi olarak görülen Eyüp Sultan Külliyesi'nde camiye revaklı avlusu ile birlikte yeni tarzda baştan inşa ettirmiş ve çevresini de buna göre düzenletmiştir⁶.

İslami kimliği çok belirgin olan semtin etrafında bugün sadece kiliseleri kalmış olan ve Ermenilerin de ikamet ettiği iki mahalle (Eyüp Nişancası ve İslambey) oluşmuştur. Eyüp semti İstanbul'un yanında farklı bir yerleşim olarak kabul edilmiş ve ayrı bir kadı tarafından idare edilmiştir. Bu yerleşimin etrafında Trakya içlerine doğru devam eden geniş bir alan da idari açıdan Eyüp'e bağlanmıştır. Eyüp yerleşiminin merkezi her zaman Eyüp Sultan Külliyesi ve çevresi olmuştur. Semtte küçük mahalle mescitleri, yerleşimin yayılımını belirlemiş özellikle yamaçlarda geniş bahçeler içerisinde evlerden oluşan yerleşim de sivil dokuyu oluşturmuştur. Haliç kıyısında ise kentin seçkin sakinlerinin ikamet ettiği yalılar inşa edilmiştir⁷.

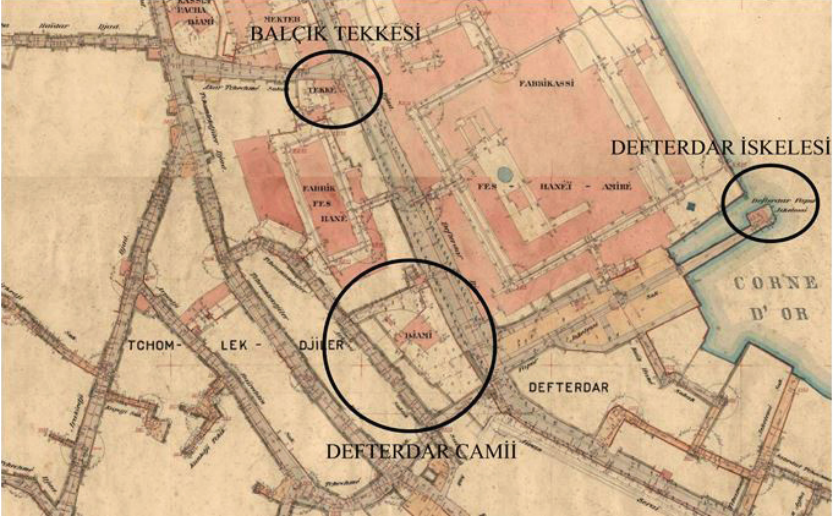
19. yüzyılda Osmanlı dünyasının değişen yapısının izleri bölgede rahatlıkla takip edilebilmektedir. Yerleşimin arkasındaki sırtlarda inşa edilen Rami Kışlası ve bunun çevresinde oluşturulan düzenli sokak kurgusu ile Rami semti daha çok Balkan kökenli aileler tarafından iskân edilmiştir. Bu Osmanlı değişiminin simgesi hâline gelen kent dokusu zamanla değişmiş ve yeterince incelenmeden yerini betonarme yapılara bırakmıştır. Kıyıda ise Silahtar Ağa Elektrik Santrali, Feshane, İplikhane gibi büyük endüstri yapıları inşa edilmiştir. Sahil saraylarının yerine inşa edilen bu yapılar bölgenin sosyal topografyasını da hızla değiştirmiştir. 1980'li yıllara kadar bölge kıyıları sanayi tesisleri tarafından kullanılmıştır. Ardından kıyı şeridinde bulunan fabrikalar yıkılarak kesintisiz parklar oluşturulmuştur. Eski yol hattı ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmiş ve aynı zamanda yerleşim içinden geçen eski yol hattının yerine sahilde yeni bir yol hattı kıyı deniz üzerinde inşa edilmiştir.

Semt, Osmanlı törenleri açısından da önemlidir. Sultanlar tahta çıktıklarında burada bulunan Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edip kılıç kuşanma merasimi yapılırdı. Bu Avrupalı kralların taç giyme merasimlerine benzer bir törendir. Son devirde din adamları bu töreni idare etmiştir. Sultanlar merasime genellikle deniz yoluyla gelip resmen tahta oturduktan sonra kara yolu ile bazı ziyaretleri yaparak geri dönerlerdi⁸. Karayolu ile kente dönüşte Balçık Tekkesi önünden geçen yol hattı kullanılırdı. Bu hat üzerinde yer alan Zal Mahmud Paşa Külliyesi, Şah Sultan Külliyesi ve Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Külliyesi daima önemini ve varlığını muhafaza etmiştir (G. 3, G. 4).

6 Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 9-12.

7 Fahrünnisa Ensari Kara, "Eyüp", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1994), 245-250.

8 Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", *Eyüp: Dün / Bugün, 11-12 Aralık 1993* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 50-61; Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansımaları", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 1998), 76-93.

G. 3: Alman Mavileri olarak bilinen haritalarda Balçık Tekkesi ve çevresinin genel görünümü (*Alman Mavileri*, III: Pafta L 13).

G. 4: Alman Mavileri olarak bilinen haritalarda tekke yapısının parsel içindeki durumu ve komşu yapılar (*Alman Mavileri*, III: Pafta L 13 detay).

Eyüp Semti'nde tarihi süreçte çok sayıda tekkenin tesis edilmiş olduğu bilinmektedir. Bunların bir kısmı günümüzde mevcut ise de bir kısmı da ya tamamen ortadan kalkmış ya da kısmen bakiyeleri ile günümüze ulaşmıştır. Varlığı bilinen otuz sekiz tekkeden ikisi 15. yüzyılda, on üçü 16. yüzyılda, üçü 17. yüzyılda, on üçü 18. yüzyılda, yedisi de 19. yüzyılda tesis edilmiştir⁹.

G. 5: Balçık Tekkesi, Selamlık ve Harem binası yok olmadan önceki görünümü (İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Balçık Tekkesi

Balçık Tekkesi, Eyüp Sultan İlçesi, Nişanca Mahallesi'nde "Cezeri Kâsım Akar Çeşme Sokağı" ile "Defterdar Caddesi"nin kesiştiği köşede 67 ada 7 parsel üzerinde yer almaktadır. Bu bölge eskiden Balçık İskelesi olarak anılmaktaydı. Adı geçen iskele eski kayıtlarda Beyhan ve Esmâ Sultan sahil saraylarının arasında olacak şekilde ta-

9 Bu tekkeler hakkında bk. Nuran Çetin, "Eyüp Tekkeleri", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012).

nımlanmıştır ve iskele civarında çömlekçi dükkânlarının yer aldığı bilinmektedir. Reşat Ekrem Koçu bu iskele yanında Eyüp Camii imamlarından Başımam Sakip Bey'in çömlekçi dükkânlarının varlığından bahsetmiştir¹⁰. İskele ve hemen arkasındaki tekke "Balçık" ismini, Alibeyköyü Deresi ile Kâğıthane Deresi ağızlarından toplanan, çömlek yapımına uygun kilin/balçığın bu iskeleden Defterdar Semti içlerindeki çömlekçilere dağıtılmasından dolayı aldığı bilinmektedir¹¹.

Balçık Tekkesi'nin yerinde fetihten kısa süre sonra bir Darülhadis tesis edilmiştir. Ayvansarayî Darülhadis'in "*fi'l-asl Kâşif-i esrâr*" beyitiyle Hicri 863 (Miladi 1458-1459) tarihinde tesis edildiğini bildirmiştir. *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı eserde devam eden cümlelerde Darülhadis'in zamanla harap olduğu ve vakfının dahi kalmadığını, yapının yerinin ise boş bir araziye döndüğünü bildirmiştir¹². Fatih devrinde tesis edilmiş bu ilk yapının şekli, banisi, hatta adı da kesin olarak bilinmemektedir.

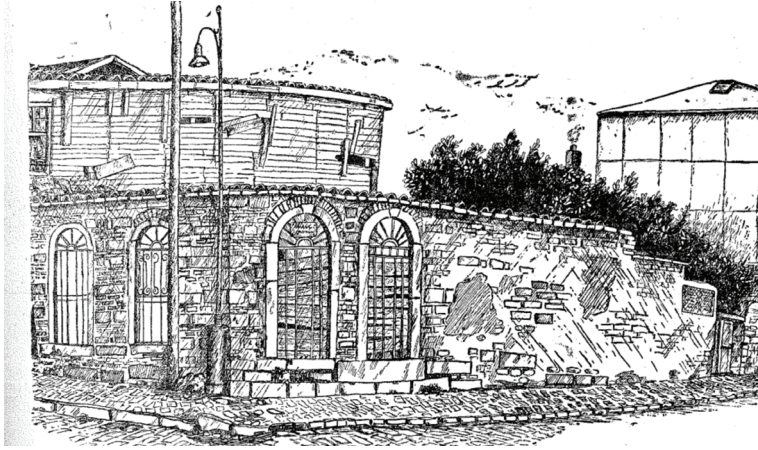
İstanbul kentindeki en eski eğitim tesislerinden biri olan bu yapı muhtemelen basit malzeme ile inşa edilmiş olmalıydı. Vaktiyle harap olan Darülhadis Hicri 1000 (Miladi 1591-1592) yılında Tiryâkî Hasan Paşa¹³ tarafından "müceddeden" inşa edilmiş ve imamlığına Halvetilîğin Sünbülî kolundan Şeyh Mahmud Sünbülî Efendi (ö. 1018/1609-1610) atanmıştır. Böylece yapı hem tekke hem de mescid olarak semte hizmet vermeye devam etmiştir. Daha sonra yine Mahmud isminde biri (*Hadîkatü'l-Cevâmi*'ye göre Şeyh Mahmud-u Sani) tekkenin şeyhi olmuş (ö. 1128/1716) sonra da oğlu Abdullah Efendi posta oturmuştur. Abdullah Efendi'nin (1155/1742) tarihinde vefatı ile yerine oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Abdülğani Efendi (ö. 1201/1787) post-nişîn olmuştur. Şeyh Abdülğani Efendi zamanında (1742-1787) tekke en parlak dönemini yaşamış, zengin fakir her kesimden çok sayıda kişi tekkeye teveccüh etmiş, gösterişli toplantılar yapılmıştır. Daha sonra Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1225/1810) tekkenin şeyhi olmuştur.

10 Reşat Ekrem Koçu, "Balçık İskelesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), 1979.

11 Baha Tanman, "Balçık Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II (İstanbul: İstanbul Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994), 14.

12 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mî'mârî Yapılar)*, haz. Ahmed Neziğ Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 362-363.

13 Tekkeyi tesis eden Tiryaki Hasan Paşa birçok başarılı görevi yanı sıra özellikle Kaniye Kalesi'nde 1601 yılında yaptığı müdafaa ile tanınmıştır. Bugün Macaristan sınırları içinde kalan kale Hasan Paşa tarafından esaslı bir şekilde tamir edilmiştir. Bu faaliyette kalenin duvarları kalınlaştırılarak takviye edilmiş, cami, cephane binası ve beylerbeyi sarayı yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra paşa 1608 yılında Budin Beylerbeyi görevine tayin edilmiş ve kısa bir süre sonra Budin'de vefat ederek orada defnedilmiştir. Tiryâkî Hasan Paşa için bk. Mahmut Ak, "Tiryâkî Hasan Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 205-207.

G. 6: Tekkenin çizimi (*İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, 1979, çizen: Turan Açıksöz).

Abdurrahman Efendi'den sonra Kanbur Şeyh Salim Efendi (ö. 1234/1819) bu tekkenin son Halvetiliğin Sünbülî koluna mensup şeyhi olmuştur. Şeyh Salim Efendi zamanında zikir ve toplantıların yapıldığı cumartesi günleri dışında diğer günler tekke kapalı tutulmuştur. Daha sonra Halvetiliğin Uşşâkî koluna mensup Şeyh Mehmed Sadık Efendi (ö. 1242/1827) postnişin olmuştur. Dolayısıyla 1819'dan 1827'de şeyh efendinin vefatına kadar tekke Halvetiliğin Uşşâkî koluna bağlı olarak faaliyetini sürdürmüştür. Şeyh efendi hastalanınca tekkeyi 1827 yılında 2000 kuruşa mütevelliliği ile birlikte Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye devretmiştir. Şeyh Mehmed Emin Efendi (ö. 1257/1841) tekke yapılarını elden geçirerek yenilemiş ve kendisinin mensup olduğu Sa'dî tarikatına tahsis etmiştir¹⁴. Daha sonra sırası ile önce oğlu Şeyh Mehmed Ziyâ Efendi (ö.1294/1877) sonrasında Ziya Efendi'nin kardeşi Şeyh Mahmud Efendi (ö.1299/1881) ve onun da oğlu Şeyh Hâlid Efendi Sa'dî tarikatına bağlı olarak tekke görev yapmıştır¹⁵. Tekkenin sekizinci şeyhi Mehmed Emin Efendi aynı zamanda Eyüp Sultan Türbesi türbedarlığı görevine de tayin edilmiş ve her iki görevi birlikte icra etmiştir¹⁶. 1251/1835 tarihinde tekkenin yapıları Sultan II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilmiştir¹⁷. Günümüze ulaşabilen İstanbul tekkelerinin çoğu bu padişah döneminde yeniden yapılmış veya elden geçirilmiştir.

14 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevâmî*, 362-363; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. I (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), 223-224; Hakkı Göktürk, "Balçık Tekkesi Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşat Ekrem Koçu, c. IV (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), 1979-1980.

15 Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 318; Nuran Çetin, "Eyüp Tekkeleri," 198-204.

16 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevâmî*, 363; Hakkı Göktürk, "Balçık Tekkesi Mescidi", 1979-1980; Hür Mahmut Üçer, *Şeyh Saa'dedin Cebavi ve Sa'dilik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010) 200-202.

17 Vaktiyle kapının üzerinde olduğu anlaşılan kitabeden bu inşa anlaşılmaktadır. Ayrıca (Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Evkaf Defteri) EV.d. 10074'te tekkede harem dairesinin yapımı, bazı mahallerin tamiri, malzeme ve işçi ücretleri hakkında bilgi bulunmaktadır.

Tekkenin batısında caddeye açılan cümle kapısı yanına bu dönemde bir kitabe yerleştirilmiştir. Ancak bugün birkaç parça hâlinde bir kabrin yanına atılan kitabenin bazı kısımları eksik olup harflerin bozulup kırılması ile de bazı kelimeler ve satırlar güçlükle seçilebilmektedir. Kitabenin eski fotoğrafları ve eski ziyaretlerde okunan metinleri sayesinde bugün tamamı okunabilmektedir (G. 7). Kırılıp eksilen kısımlar metinde parantez içinde verilmiştir (G. 8, G. 9).

G. 7: Tekkenin II. Mahmud devrine ait onarım ve yenileme kitabesinin özgün yerinde bulunduğu sırada çekilen resmi. (Esin İşli Arşivi).

Kitabenin Okunuşu:

(Şâhen-şeh-i dervîş-i hû kutb-i) Hudâ Mahmûd Han
İtmekde lutfi sû-be-sû sâhib-dilânî şâdumân

(Heb rub '-ı meskûna tamâm) âbâd edip virdi nizâm
Adli ile hâs ü avâm devrinde oldı kâmurân

Dâim du'â-yı ehl-i hâl alur o zill-i lâ-yezâl
Yapdırdı oldı bî-misâl budur Hânkâh-ı Sa'dîyân

Şeyh ü mürîdi halk iden Rabb-i Kerîm-i zü'l-minen
Bânî-yi hayrât ü hasen kılsun o şâhı her zamân

(Nazm itdi Safvet Bey güzel târîh-i tâmun oku gel)
(Sa'd ile yapıdı bî-bedel bu dergâhı Mahmûd Han)

(Sene H. 1251)¹⁸ [1835]

18 Kitabe için ayrıca bk. Hakkı Göktürk, "Balçık Tekkesi Mescidi", 1979-1980; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. I, 223.

G. 8: Kitabenin kırılmış hâli (Müfid Yüksel, 2006).

G. 9: Kırılmış olan kitabenin günümüzdeki durumu (Hayri Fehmi Yılmaz, 2018).

Tekkenin selamlık olarak kullanılan dairesi 19. yüzyılın sonlarına doğru yeninden inşa edilmiştir. 1885 yılında Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan İstanbul Tekkeleri istatistik cetvelinde yapıda dört erkek, altı kadın yaşadığı tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan bir grup belgeye göre tekke 1904-1905 yıllarında 5415 kuruş harcanarak tamir ettirilmiştir¹⁹.

19 Fatih Köse, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, 316.

Tekkenin âyin günü bazı kaynaklarda çarşamba²⁰ bazılarında ise cumartesi²¹ olarak gösterilmektedir. Tekkeye devlet tarafından kurban bayramlarında bir koyun tahsis edilmiştir. Ayrıca her sene Muharrem ayı başında *muharremiye* ödendiği de belgelerden anlaşılmaktadır²². Belgelerin bir kısmında belirtildiği gibi tekke Mirimiran Hasan Paşa Vakfında kayıtlıdır.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapanmasından sonra yapılar terk edilmiş ve 1939 yılında çıkan bir yangınla mescid-tevhidhane ve çevresindeki ahşap birimler kısmen yok olmuştur²³. Bunu takip eden yıllarda da selamlık ve harem daireleri başta olmak üzere kalan diğer ahşap kısımlar tamamen ortadan kalkmış, kâgir duvarlar ise kısmen de olsa varlığını muhafaza edebilmiştir (G. 10, G. 11, G.12).

G. 10: Tekkenin türbe duvarları ve hacet pencereleri (Müfid Yüksel, 2006)

20 Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı, nr. 1035, 93.

21 Reşat Ekrem Koçu, “Cumartesi Tekkeleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi,1965) 3620; Reşat Ekrem Koçu, “Dergâhlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII (İstanbul: İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1966), 4483; Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. I, 223; Baha Tanman, “Balçık Tekkesi”, 15.

22 (Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Hatt-ı Hümayûn Tasnifi) HH. 14288’de kurbanlık koyun tahsisi; (Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Evkâf Defteri) EV.d. 13834 – 29.12.1266’da Muharremiye tahsisi; (Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Hatt-ı Hümayûn Tasnifi) HAT. 1320/51543 – 29.12.1251’de Taamiye tahsisi belirtilmiştir.

23 Baha Tanman, “Balçık Tekkesi”, 14-15.

G. 11: Türbenin ve bitişigindeki meşid-tevhidhane duvarının batıdan görünüşü (Müfid Yüksel, 2006).

G. 12: Tekkenin otopark olarak kullanılan tevhidhane kısmının görünümü (Müfid Yüksel, 2006).

Günümüzde türbede varlığını muhafaza eden kişilere ait şahideler lahit şeklinde ele alınmış üç adet taş sandukalı olmak üzere biri sade dört kabir vardır. Bu kabirlerde tespit edilen şahidelerde kitabeler Arapçadır. Mevcut mezar taşlarının Arapça olması dikkat çekicidir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren mezar taşlarının geneli Türkçe hazırlanırken bu tekkede Arapça kitabelerin devam etmesi önemlidir. Beyaz mermerden yontulmuş dolama kavuklu şahidelerin bulunduğu hazirede dikkat çekici kabirler vardır (G. 13). Mevcut kabirler ve şahidelerdeki kitabeler aşağıda belirtilmiştir:

G. 13: Tekkenin türbe bölümü ve dolama kavuklu mezarlar (Encümen Arşivi).

G. 14: Türbenin içindeki Derviş Muhammed'e ait mermer lahit ve şahidesi (Müfid Yüksel, 2006).

1. Çoğu toprağa gömülü olmakla birlikte lahit şeklinde düzenlenmiş taş sandukası oldukça süslüdür. İri bitkisel dekorlu rozetler arasında yapraklı dallar üzerinde lale, sümbül ve küçük çiçekler işlenmiştir. Lahdin üst kenarı dilimli olarak süslenmiştir. İnce dört köşeli şahide küçük dolama kavukludur (G. 14, G. 15). Dört yüzünde görülen kitabenin üst kısmında baklavalı bir bordür işlenmiştir. Her yüzde ikişer kartuş içinde yazılmış olan kitabe şöyledir:

*İntekale min dâri'l-fenâ
İlâ dâri'l-bekâ Derviş Muhammed bin ...*

*El fasih fî yevm ...
Min şehri Zi'l-ka'de sene 1?8?*

Vaktiyle kırık olan ve demir kenetle birleştirildiği bilinen ayak tarafındaki şahide günümüzde mevcut değildir. Mehmed Ziya ve Mehmet Nermi Haskan tarafından tespiti yapılan şahidedeki kitabe şöyledir²⁴:

*İntekale'l-merhum ve mağfuru'n-leh
Osman Paşa ibn-i Gazanfer*

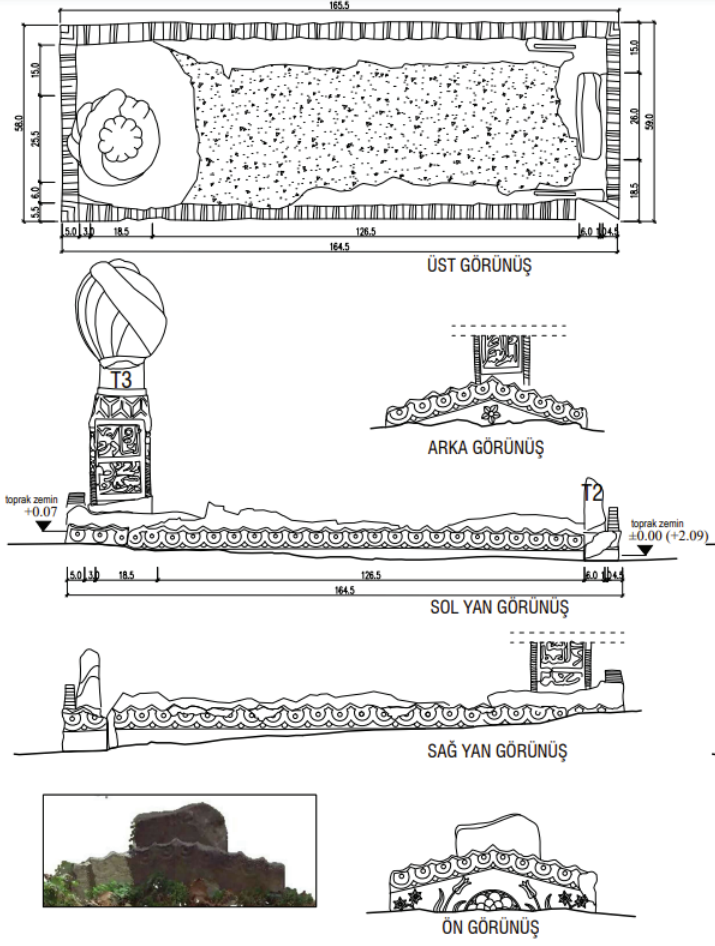
*Paşa'nın validesi merhum Şehzade
Sultan Bayezid Han'ın tâb-serâh*

*Kerimleri Aişe Sultan'dır
Sene isnâ ve tis'în ve tis'a mietün*

*Şevvalinde dâr-ı fenadan
dâr-ı bekâya rihlet eyledi*

992 (Ekim 1584)

²⁴ Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi-Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 158; Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II, 419.

G. 15: Dervif Muhammed'e ait kabrin çizimi (Selda Baltacı Mimarlık Atölyesi Arşivi).

G. 16: Türbenin içinde Mustafa Bey'e ait mezar (Hayri Fehmi Yılmaz, 2018).

2. Baş taşı günümüzde kırık olup kare kesitli ve dolama kavuklu olduğunu Mehmet Nermi Haskan eserinde belirtmektedir²⁵. Ayak taşı sütun şeklindedir. *Dolama Kavuk* günümüzde bu sütun üzerine konmuştur (G. 16). Beş kartuş içinde yazılı olan kitabe şöyledir:

*İntekale el-merhum el-mağfûr*²⁶
Mustafâ Beğ bin Hasan

Paşa İlâ Rahmetillahi Te'âlâ
Fi'l-yevmi's-sâdis ve'l işrîn

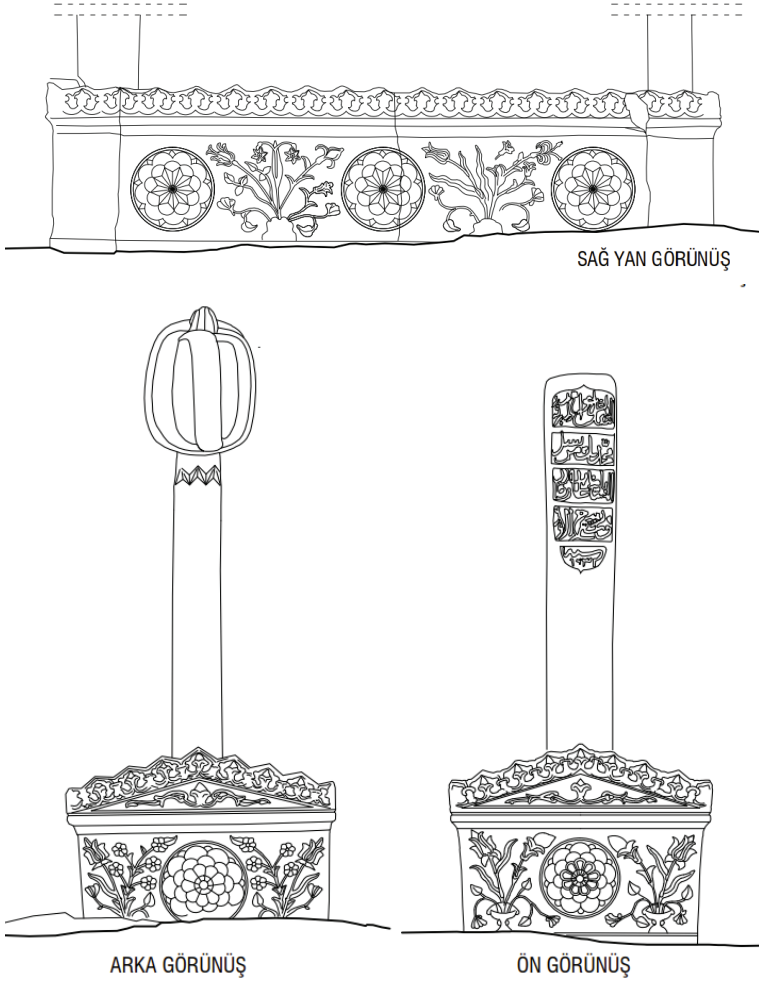
25 Mehmet Mermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II, 419.

26 Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II: 419 da bu mısradaki son kelimeyi “mebrûr” şeklinde okumuştur.

*Min Muharremi'l-harâm
sene 1015 (Mayıs 1606).*

G. 17: Türbenin içindeki Mehmet Bey'e ait kabir ve şahidesi (Müfid Yüksel, 2006).

G. 18: Mehmed Bey'e ait taş lahdin ve şahidelerin çizimi
(Selda Baltacı Mimarlık Atölyesi Arşivi).

3. Lahit şeklinde düzenlenmiş taş sandukası oldukça süslüdür. İri bitkisel dekorlu rozetler arasında yapraklı dallar üzerinde lale, sümbül ve küçük çiçekler işlenmiştir. Lahdin üst kenarı palmetli tepelik dizisi ile süslenmiştir. Şahidesi dolama kavukludur (G. 17, G. 18) kare kesitli şahidenin üstünde prizmatik üçgenlerden bir bordür işlenmiştir. Kitabe şöyledir:

Fatiha
Lâilâhe illallah
Muhammedün Resûlullah

Sütun şeklinde düzenlenmiş olan ayak taşındaki kitabe şöyledir:

İntekale 'l-merhûmu 'l-mebrûr
Mehemmed Bey min nesl-i

Sultan Bayezid Han
Fî şehri Rebîu 'l-evvel

Sene 1032 (Ocak 1623).

G. 19: Otopark içinde çukurda kalan kabir ve vaktiyle kapı üzerindeki kitabesinin parçalanmış hâli (Müfid Yüksel, 2006).

4. Türbenin arkasında, arsanın sonunda çukurda kalan kabirdeki şahide, sütun şeklinde olup bir kısmı gömülüdür. Günümüzde üç kartuşu görülebilmekle birlikte kitabesi daha önce Mehmed Ziya ve Mehmet Nermi Haskan tarafından tam olarak okunabilmiştir²⁷ (G. 19). Kitabe şöyledir:

Kad İntekale 'l-merhumü 'l mağfûr
Mehmed Beğ ibn-i Ahmed Beğ min

Evlâdi 'l-merhume İsmihan Sultan
Bint-i Şah Sultan merhum Sultan
Bayezid Han Hazretleri 'nin kerimesidir

Fî şehri Şevval 1017 (Ocak 1609).

²⁷ Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, 158; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II, 419.

Ayrıca tekkede görev yaptığı bilinen on bir şeyh efendiden²⁸ ilk sekiz şeyhin tekkenin türbesine gömüldükleri Hüseyin Ayvansarayî'nin eserinde zikredilmektedir²⁹. Bu tanımlama muhtemelen yapıya gerçekleştirilen bir ziyaret sırasında sandukalar üzerindeki bilgilerden derlenmiş izlenimi vermektedir. Muhtemelen bu kabirlerin üzerinde üstleri puşideli ahşap sandukalar vardı. Türbenin restorasyonunda burada görev yaptığı bilinen tekke şeyhlerinin kabirlerinin yerleri tespit edilemese de sandukaların türbeye yerleştirilmesi düşünülmelidir. Mehmet Nermi Haskan türbede defnedilmiş olan başka şahsiyetlerinde olduğundan bahsetmektedir. Tarihçi Şemdânîzâde Süleymân Efendi (ö.1193/1779) bunlar içinde tanınmış bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Haskan ayrıca burada 1965 yılında yapmış olduğu bir tespitte 1055, 1127, 1139, 1143, 1153 tarihli olmak üzere on kadar kabrin hazirede var olduğunu, 1975 yılından sonra bunların yok edildiğini belirtmektedir³⁰.

Tekke kâgir ve ahşap yapılardan oluşmaktaydı. Dikdörtgen bir alanda ortak bir kütle içerisinde ele alınmış olan mescid-tevhidhane ve türbe kâgir duvarlıdır³¹. Almasıç örgülü duvarlarda bir sıra kesme küfeki taşı ile iki sıra tuğla kullanılmıştır. İçten ahşap tavanlı olan yapıda mescid kısmının çatı altında gizlenmiş ahşap kubbeli olduğu tahmin edilmekte, diğer kısımların ise paşalı tavan olduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır (G. 20). Dıştan ise kiremit kaplı çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının doğu (Haliç) ve kuzey yönünde köşeye yakın konumda kesme taş söveli ve yuvarlak kemerli açıklıklı ve demir şebekeli pencereler bu bölümdeki türbe yapısına aittir. Hemen hemen beden duvarlarının üst hizasına kadar uzatılmış olan pencerelerin kesme küfeki taşı kemerleri üzerinde ince tuğlalar ile örülmüş ikinci bir hafifletme kemeri daha bulunmaktadır.

28 Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, 315-317'de toplam on bir şeyh efendinin listesini vermiştir; Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. I, 222-224'te on şeyh efendinin listesini vermiştir; Nuran Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, 198-203'te on şeyh efendinin listesini vermiştir.

29 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtu' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, 362-363.

30 Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, c. II, 420.

31 Baha Tanman, "Balçık Tekkesi", c. II, 15'te bu yapı kütesinin 13 x 7 m ölçülerinde olduğunu belirtmektedir.

G. 20: Türbe kısmından tevhidhaneye bakış. Çöken pasalı tavan ve giriş cephesinin görünümü. (Encümen Arşivi).

G. 21: Mescid-Tevhidhanenin mihrap duvarının çökmeden önceki görünümü. Tuğladan yuvarlak kemerli ve moloz taş örgü yarım daire şeklinde mihrap nişinin görünümü. (İ. H. Konyalı Arşivi).

Türbenin batı yanında ve türbeye bitişik konumda kareye yakın planda ele alınmış olan mescid-tevhidhane mekânı yer almaktadır. Mescid-tevhidhane mekânına ait eski bir fotoğrafta bugün mevcut olmayan kible yönündeki duvarı ve yuvarlak kemerli niş şeklindeki mihrabı açıkça görülmektedir. (G. 21) Mihrap duvarında (güney) ve giriş duvarında (kuzey) pencere bulunmadığı anlaşılmaktadır. Tüm mekân ağırlıklı olarak türbe pencerelerinden ışık almak üzere tasarlanmıştır. Bu kurgu türbenin içinden geçerek gelen ışığa özel anlamlar yükleyen bir yaklaşımı göstermektedir. Bu tasarım

özelliği İstanbul’da başka tekke yapılarında da tespit edilmiştir. M. Baha Tanman mescid-tevhidhanenin batı duvarında ahşap mahfiller olabileceğini, mahfilin hanımlar kısmının da ahşap kafeslerle kaplanmış olabileceğini önermiştir. Benzer şekilde güneydeki ahşap evin giriş ve birinci katının selamlık üst katının ise harem dairesi olabileceğini belirtmektedir³² (G. 22).

Harem ve selamlık dairelerinin yer aldığı ahşap yapı 20. yüzyılın ilk yarısında çekilmiş olan fotoğraflara göre muhtemelen cephenin solunda yarı bodrum su basman üzerinde giriş kat ve üzerindeki bir kattan oluşmaktaydı. Cephenin sağında yer alan dikdörtgen açıklıklı çift kanatlı ahşap kapısı üç aynalıklı olup kapı üzerinde iki sıra hâlinde üçerden altı kare camlı bir tepe penceresi yer almaktaydı. Kapının her iki yanında seviyeleri farklı dikdörtgen açıklıklı birer pencere vardı. Pencerelerden sağdaki ara katın bu yöndeki koridoruna, soldaki ise giriş sofasına açılmaktaydı. Kapı ve çevresi üst kat seviyesine kadar sıvalıydı. Soldaki bölümde yalnızca su basman sıvalı olup yükseltilmiş giriş kat enli olmayan ahşap ile kaplamalıdır. Ahşap kaplamanın ölçüleri bu kısmın yakın zamanda yeniden elden geçmiş olduğuna işaret etmektedir. Basık olarak ele alındığı anlaşılan giriş katın (selamlık) bu yönde cepheye açılan üç adet dikdörtgen penceresi bulunmaktaydı.

32 Baha Tanman, “Balçık Tekkesi”, c. II, 15.

G. 22: Tekkenin selamlık ve harem dairesinin olduğu yapı cephesinin görünümü (Selda Baltacı Mimarlık Atölyesi Arşivi).

Cephede üst kat (harem) iki giyotin çıkma ile şekillenmiş olup bunlardan soldaki bir ahşap kaplı konsolla sağdaki ise üç ahşap eli böğründeyle desteklenmiştir. Her iki çıkma ön cephede dikdörtgen açıklıklı üçer pencereye sahiptir. Ayrıca sağdaki çıkmanın dar olan yan yüzünde dördüncü bir pencere vardır. Pencereelerde giyotin çerçeveler yer almış olup bunlar altlı üstlü olarak dörder camlı olacak şekilde düzenlenmiştir. Selamlık ve haremın türbe ve mescid-tevhidhane tarafına bakan yan cephesi sağır olarak ele alın-

mış olup bu yönden çekilmiş fotoğraflarda ahşap kaplamasının çok yıpranmış olduğu görülebilmektedir (G. 23, G. 24). Hazırlanan restitüsyon planlarına göre giriş sofasında solda yer alan ahşap merdiven ile yükseltilmiş olan selamlık katına ulaşılmaktaydı. Bu katta arada “L” şeklinde bir koridorla irtibatlandırılmış biri solda ön cepheye, diğer ikisi arka cepheye açılan üç oda planlanmıştır. Koridorun sağ ucunda arka cepheye açılan bir hela, sol ucunda ise üst kata ulaşan ahşap merdiven yerleştirilmiştir. Harem dairesi olan üst katın da selamlık katı ile aynı planda olduğu tahmin edilebilir. İçten ahşap tavanlı mekânlara sahip yapı, üstte alaturka kiremit kaplı çatıyla örtülmüştü (G. 25).

G. 23: Tekkenin selamlık ve harem daireleri ile türbenin cephesi (Esin İşli Arşivi).

G. 24: Türbe ile selamlık ve harem dairelerinin yer aldığı ahşap yapı (Selda Baltacı Mimarlık Atölyesi Arşivi).

G. 25: Balçık Tekkesi selamlık ve harem daireleri ile türbe, mescid-tevhidhanenin plan ve cephe restitüsyonları (Görenler Mimarlık-Eyüp Belediyesi Arşivi).

Sonuç

Fetih sonrasında inşa edilen Darülhadis binasının yerinde 16. yüzyılın sonlarında tesis edilmiş olan Balçık Tekkesi, 20. yüzyılın başına kadar çeşitli tamir ve yeniden ihya faaliyetleri neticesinde varlığını muhafaza etmiştir. On iki şeyhin görev yaptığı tekke önceleri Halveti/Sünbülî, sonrasında Halveti/Uşşâkî, daha sonra da Sa'di tekkesi olarak fonksiyonuna devam etmiştir. Tekkenin 1925 yılında terk edilmesi sonrasında selamlık ve harem dairelerini de barındıran ahşap binaları zaman içinde yok olmuş; duvarları kâgir olan türbe bölümü ile mescid-tevhidhane bölümü kısmen günümüze ulaşmıştır. Türbede bugün dört adet kabirde beş kişinin medfun olduğu baş ve ayak şahidelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynaklarda tekkenin ilk sekiz şeyhinin de burada defnedilmiş oldukları kaydedilmiştir. Muhtemelen diğer dört şeyh de burada medfun olmalıdır. Ayrıca Tarihçi Şemdanîzâde Süleymân Efendi'nin de burada yatmakta olduğu tespit edilebilmiştir. İstanbul'un manevi yönden önem arz eden Eyüp semtinde bir dönem halkın teveccühü ile dolup taşmış, bir dönem sakin hayat sürmüş olan Balçık Tekkesi duvar bakiyeleri ve birkaç kabir ile varlığını sürdürmek için zamana karşı direnmektedir.

Not: Makalenin değerlendirme, hakem ve karar süreçlerinde Baş Editör Yardımcıları yer almamış, ilgili süreçler Baş Editör ve alan editörleri tarafından yürütülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Note: The Co-Editor-in-Chief was not involved in the evaluation, peer-review and decision processes of the article. These processes were carried out by the Editor-in-Chief and the Section Editor of the editorial management board.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ak, Mahmut. “Tiryâkî Hasan Paşa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 205-207.
- Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. 3. Hazırlayan İrfan Dağdelen. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007).
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtu’ Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü’l Cevâmi’ (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi’mârî Yapılar)*. Hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, 362-363.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*. III. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayını, 1989.
- Çetin, Nuran. “Eyüp Tekkeleri”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Çetinkaya, Haluk. “The Kosmidion of Constantinople”. *Life is Short, Art Long, The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*. Editörler Brigitte Pitarakis ve Gürlü Tanman. İstanbul: Istanbul Research Institute, 2018, 127-138.
- Demirel İşli, Esin. “İstanbul Tekkeleri Mimârisi Eklentileri ve Restorasyonu.” Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1998.
- Demiriz, Yıldız. *Eyüp’te Türbeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Eyice, Semavi. “Eyüp Sultan Külliyesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 9-12.
- Göktürk, Hakkı. “Balçık Tekkesi Mescidi”. *İstanbul Ansiklopedisi*. IV. Hazırlayan Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, 1979-1980.
- Haskan, Hasan Nermi. *Eyüp Sultan Tarihi*, I-II. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Hüseyin Ayvansarayî. *Hadikatü’l Cevâmi*. İstanbul 1281 [Miladi 1865].
- İnalçık, Halil. “Eyüp Projesi”. *Eyüp: Dün / Bugün Sempozyumu 11-12 Aralık 1993*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 1-23.
- İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri - Eyüpsultan*. İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Yayını, 2019.
- Janin, Raymond. *La Geographie Ecclesiastique De l’empire Byzantin, Premiere Partie Le Siege De Constantinople Et Le Patriarcat Ecumenique*. Tome III. Paris: Publications De L’institut Français D’etudes Byzantines, 1953.

- Kadayıç, Gülnur ve Hülya Yalçın. “Eyüp Camii ve Merkez Civarında Yürütülen Koruma Amaçlı Kentsel Tasarım Çalışma ve Uygulamaları”. *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2000, 402-419.
- Kafadar, Cemal. “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”. *Eyüp: Dün / Bugün Sempozyumu 11-12 Aralık 1993*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 50-61.
- Kara, Fahrünnisa (Ensari). “Eyüp”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. III. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, 245-250.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Balçık İskeleyi”. *İstanbul Ansiklopedisi*. IV. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, 1979.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Cumartesi Tekkeleri”. *İstanbul Ansiklopedisi*. VII. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965, 3620.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Dergâhlar”. *İstanbul Ansiklopedisi*. VIII. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1966, 4483.
- Köse, Fatih. *İstanbul Halveti Tekkeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Kuran, Aptullah. “Eyüp Külliyesi”. *Eyüp: Dün / Bugün, 11-12 Aralık 1993*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 129-135.
- Mango, Cyril. “On The Cult of Saints Cosmas and Damian at Constantinople”. *Mouseio Benaki Thymiamata ste Menemen tes Laskarina Bouras*. Atina: Publisher Benaki Museum, 1994, 189-191.
- Mehmed Ziya. *İstanbul ve Boğaziçi - Bizans Ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Muller-Wiener, Wolfgang. *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
- Özcan, Abdülkadir. “Cülûs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 108-114.
- Özkan, Selim Hilmi. *Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa (1644-1702)*. Vezirköprü: Vatandaş Matbaacılık, 2010.
- Pervititch, Jacques. *İstanbul Sigorta Haritaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (t.y).
- Tanman, Baha. “Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansımaları”. *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayını, 1998, 76-93.
- Tanman, Baha. “Balçık Tekkesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. II. İstanbul: İstanbul Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, 14-15.
- Tanman, Baha. “Eyüp Sultan Külliyesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. III. İstanbul: İstanbul Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, 237-243.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Türkmenoğlu, Şener. *Fotoğraflar Biriktirir Anıları, Eyüp, Bir Semte Gönül Vermek*. İstanbul: ABC Yayın Grubu, 2005.
- Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi. *Rehber-i Tekâyâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, nr. 1035.
- Yücer, Hür Mahmut. *Şeyh Saa'dedin Cebavi ve Sa'dilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Zengin, Ayşe. “Eyüp Kentsel Sit Alanının İnanç Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yerleşim Dokusunun Korunması Üzerine Bir Araştırma.” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010.

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Evkâf Defteri) EV.d. 10074.

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, ((Hatt-ı Hümayûn Tasnifi) HH. 14288.

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Evkâf Defteri) EV.d. 13834 – 29.12.1266,

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, ((Hatt-ı Hümayûn Tasnifi) HAT. 1320/51543 – (29.12.1251).

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (İrade Evkâf) İ.Ev. 37/30 – (15.08.1322).

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Bâb-ı Âli Evkâf Odası) BEO.3025/226832 – (19.02.1325).

(Başkanlık Osmanlı Arşivi) BOA, (Şurâyı Devlet) ŞD. 181/15 – (15.02.1325).

Görenler Mimarlık Arşivi

Encümen Arşivi

Esin İşli Arşivi

Eyüp Belediyesi Arşivi

Hayri Fehmi Yılmaz Arşivi

İ.H. Konyalı Arşivi

Müfid Yüksel Arşivi

Selda Baltacı Mimarlık Atölyesi Arşivi